

Kako treba prevoditi liturgijske tekstove namijenjene pjevanju

Materinski jezik u bogoslužju, bez sumnje, velika je povlastica vjernika današnjice. Na njoj bi s pravom zavidjela pokoljenja minulih stoljeća. Ali ona uključuje tešku odgovornost i ozbiljnu brigu prevodjenja i priređivanja bogoslužnih knjiga. Za Hrvate materinski jezik u bogoslužju nije novost. Neki su primorski krajevi, od pantivjeka, imali gotovo sve obrede na hrvatskom jeziku, a ostala hrvatska područja bar djelomično. Ni briga oko pripremanja prijevoda za naše stručnjake nije novost. Ako imamo pred očima sve prijevode bogoslužnih knjiga od prvih hrvatskih glagolskih prijevoda Sv. pisma, prvih hrvatskih lecionara, dubrovačkog prijevoda rimskog misala iz godine 1747., sačuvanog u rukopisnoj zbirci franjevačkog samostana u Dubrovniku, i ostalih dubrovačkih prijevoda časoslova i drugih obreda, sačuvanih također u istoj zbirci, do prijevoda Biblije u izdanju »Stvarnosti« 1968., može se reći da nema desetljeća u kojem se u nas nije prevodilo. S ponosom treba istaći da smo među prvima u svijetu preveli i uveli novi Red mise. Bez sumnje tomu je uvelike pridonio spomenuti prijevod Biblije koji je baš izašao u pravi čas postavši tako temelj u priređivanju novih bogoslužnih knjiga na hrvatskom jeziku. Hrvatski bibličari i liturgičari spremno su dočekali ovu novost u bogoslužju izvršujući veoma dobro teške zahtjeve koje od njih Crkva u ovom času traži.

Međutim, novi liturgijski tekstovi nijesu samo briga liturgičara i bibličara nego i crkvenih glazbenika. Od njih crkva traži da nove tekstove nadograđe zanosnim melodijama. Novi red mise zamišljen je gotovo u cjelini kao pjevano bogoslužje. Stoga za potpunu njegovu provedbu stavljena je isto tako velika odgovornost na glazbenike. Posao prevodioca na novim tekstovima uglavnom bio je stvar poznavanja latinskog jezika. Međutim, rad skladatelja zalazi dublje. On je stvaralački čin i njegov uspjeh zavisi o nizu unutarnjih i vanjskih čimbenika. Nutarnji čimbenici se nalaze u samom skladatelju, a vanjski u liturgijskom tekstu. Bilo je u povijesti genijalnih skladatelja koji su uglazbili loše tekstove. Ta okolnost učinila je da su stvorili loša djela. Mnoge skladbe velikih glazbenika ostale su zaboravljene zbog lošeg libreta. Druge su postale remek djela zbog dobrog libreta. Za jednim te istim tekstovima posegnuli su mnogi skladatelji, dok drugi ostaju zapušteni i neuglazbljeni. Koliki glazbenici na pr. kod nas nijesu posegnuli za Domjanićevim ili nekim narodnim stihovima. Razlog je ovoj pojavi što jedni stihovi u sebi kriju sakrivenu glazbenu misao, a drugi toga nemaju. Glazbenik u tekstu »otkriva« sakrivenu melodiju. Stoga, ako pjesnik tu melodiju nije u tekst unio, uzalud se glazbenik trudi da ga uglazbi, pa makar taj tekst imao i sakralni značaj. Najbolje je kad je ista osoba i pjesnik i skladatelj. Ako već to nije moguće, potrebno je bar da oba stvaraoca budu umjetnici. Stvaraoci naše narodne, a i neke srednjovjekovne umjetne poezije, bili su redovito dvostruki umjetnici — pjesnici i glazbenici. U staro vrijeme pjesme su se pjevale. Stoga je pjesnik, dok je stvarao stihove, stvorio i melodiju. Nevije pjesničko stvaranje nije namijenjeno pjevanju već umjetničkom govoru. Ali ona prvotna veza između riječi i glazbe nije slučajna te je zastupljena i u govornoj izvedbi, svake dobre pjesme pa i proze.

Ako čitamo bilo koju pjesmu na glas, razumije se lijepo i skladno sa razumjevanjem, osjetit ćemo kako ona sama u sebi krije toliko zvučnosti i kako nam glas stalnim razmacima pada ili se uzdiže, jača ili slabije te se čini kao da je to neka melodija. To dolazi od tuda što su riječi u pjesmi raspoređene po naročitim pravilima. Stihovi podjednako izgrađeni ostavljaju na nas takav zvučni dojam da ga osjećamo kao glazbu. Stoga u lijepoj pjesmi skladatelju neće nikad biti teško otkriti pravu melodiju i dati joj istinsku glazbu.

Ovo pravilo doslovno vrijedi i za liturgijske tekstove bilo originala ili prijevoda. U pjesničku zvučnost bogoslužnih tekstova latinskog originala nitko ne sumnja već iz razloga što nema latinskog bogoslužnog teksta koji nije već uglazbljen. Možda je ta zvučnost razlog da je baš na latinskom jeziku stvoreno ogromno blago duhovne glazbe od kojih veliki broj djela predstavlja remek djelo glazbene umjetnosti.

Prevodioci, dakle, trebaju voditi računa da im prijevod sa glazbene strane bude pravilan, da im tekst melodijski ne hramlje.

Da jedan prijevod liturgijskog teksta u potpunosti zadovolji, trebali bi se prevodioci obzirati i na ovaj glazbeni ili melodijski kriterij. Ako bismo htjeli postaviti nekim redom sve kriterije po kojima trebamo prosuditi je li prijevod dobar ili loš, dobili bismo ovakav redosljed:

1. Gramatički kriterij po kojem je svaka riječ postavljena tako dobro na svoje mjesto da se s lakoćom može otkriti pravi smisao rečenice.
2. Fiziološki kriterij po kojem su riječi tako razdijeljene da ih se može bez napora izgovarati ne gubeći dah i ne umarajući dišne i govorne organe.
3. Psihološki kriterij po kojem tok, pokretljivost i prirodna brzina riječi odgovara ne samo smislu teksta nego i nutarnjem duhovnom raspoloženju vjernika kojemu je namijenjen.
4. Sonorni kriterij po kojem riječi trebaju tako biti poredane da ih može izgovarati s lakoćom i priprost čovjek bez zaplitanja jezika.
5. Melodijski kriterij zahtjeva da međusobni poredaj riječi tvori pravilni ritmičko melodijski redosljed.

Da prevedeni tekst bude potpun i savršen, nužno je potrebno da se u potpunosti ispune svih pet kriterija. Jedino ovakav prijevod teksta može u potpunosti zadovoljiti potrebe vjernika i zahtjeve Crkve. Ako bismo po ovim kriterijima analizirali naše nove liturgijske priručnike »Red mise« i »Red čitanja«, čini se da prevedeni tekstovi u potpunosti zadovoljavaju prva tri kriterija. Međutim, obzirom na sonorni kriterij, čini se da bi se dalo otkriti po koji loše postavljene zvučni sklop riječi. Jedan primjer loše poredanog redosljeda svakako je i formula misnog odriješanja »Smilovao Vas se« gdje slogovi »vao-vam« smetaju pravilniji izgovor i tok govora i kao da zvuče »kineski«. Najbolje je riječi postaviti na način da završni slog prve riječi s početnim slogovima druge čine neku riječ hrvatskog jezika. Osim toga prevodioci upotrebljavaju ponekoje oblike riječi teško izgovorljive, a još teže za pjevanje, ili uzimaju novo napravljene riječi koje ne susrećemo u narodnoj poeziji a niti u govoru običnog čovjeka kao npr. komparativ od žarko »žarče« gdje i u običnom govoru a posebno u pjevanju smetaju preblizu postavljene konsonanti ž, r, č (predslovlje korizmenih nedjelja) ili riječ »nepromjenjlive« (predslovlje posvete crkve) gdje sklop konsonanata n. m. nj, lj čini riječ teško izgovorljivu. U ovakvim slučajevima treba birati riječi lako izgovorljive. A takve su redovito dvesložne ili trosložne riječi. Međutim, u Redu mise a osobito u Redu čitanja susrećemo veliki broj peterosložnih pa čak i šesterosložnih riječi. Takovi sklopovi čine jezik bezvučnim i treba ih redovito izbjegavati. Prevodilac bi trebao najprije sam izgovoriti riječ koja mu se čini teško

izgovorljivom. Ako njemu čini samo malenu poteškoću u govoru, treba je otkloniti jer će drugima činiti veliku, a u pjevanju pravu neugodnost.

Osim toga prevodioci nijesu vodili nimalo računa o činjenici da mnogo riječi u hrvatskom jeziku završava konsonantom, i to često sa bezvučnim ili praskavim kojega je nemoguće fiziološki pjevati kao što su: p, t, k, ili strujni: s, ž, č, ć, h, f. Izgovor praskavih konsonanata nastaje da se organi u usnoj šupljini odlučni za artikulaciju toliko približe jedan drugome da posve zatvore prolaz dahu, pa tek kad se dah probije, nastaje glas, ali kratak kao prasak. Stoga ga je nemoguće samostalno pjevati kao na pr. p . . p . . p, a ako dođe na kraju riječi, neće se radi toga praskavog svojstva čuti. Tako riječ — svijet — u pjevanju na kraju melodijskoga retka čut ćemo kao svije bez t na koncu.

Slični su ovima strujni konsonanti. Kod njihova izgovora dah struji kroz vrlo uski prolaz. Kod njih je veoma teško provesti intonaciju na onoj visini na kojoj se pjeva vokal. Radi navedenih razloga obje ove dvije grupe konsonanata treba izbjegavati u pjevanim tekstovima na kraju rečenice jer ili ih nećemo moći pjevati, ili će biti nečisti u visini. Najbolje je da u pjevanom tekstu na koncu rečenice dođe vokal. Onda će se posljednji akord rečenice čuti i razumjeti. Svakako prevodioci liturgijskih tekstova o ovoj pojavi bi trebali voditi računa.

Sonornost jezika ovisi o omjeru između vokala i konsonanata. Jezik, koji je bogatiji vokalima, zvučniji je, a tim prikladniji za pjevanje od onog koji je u tom pogledu siromašniji. U tom pravcu vršena su ispitivanja na 10.000 riječi u više evropskih jezika. Rezultati su pokazali da je najzvučniji staroslavenski jezik, koji ima 48,5% vokala, zatim na drugom mjestu je talijanski sa 48% vokala. Na trećem mjestu je hrvatski jezik sa 47% vokala za desetak postotaka zvučniji od njemačkog koji ima 38% vokala. Uz ovu pojavu bogatstva vokala povezane su mogućnosti a k tome i sklonosti nekog naroda za pjevanje. Činjenica, da su Hrvati u povijesti evropske glazbene kulture dali relativno mnogo pjevača i glazbenika (uzevši u obzir kulturno-političke prilike Hrvatskog naroda u njegovoj prošlosti), možda je čak ovisila o muzikalnosti i sonornosti jezika. Imajući u vidu ovu veliku prednost našeg jezika dužnost bi bila svih nas da ju čuvamo i unapređujemo. Kroz deset stoljeća koliko nas otprilike dijeli od starohrvatskog jezika i suvremenog govora izgubili smo više nego jedan postotak na zvučnosti jezika. Dužnost je pisaca, a posebno prevodilaca liturgijskih tekstova, da i u ovom pogledu obogaćuju jezik zvučnim sklopovima slogova i da ga ne osiromašuju novim teško izgovorljivim kovanicama. (Usporedi: Ivo Lotha Kalinski, Umjetnost pjevanja, Zagreb 1953, str. 54).

Ne može se reći da prevodioci nijesu vodili računa o melodijskom kriteriju u spomenutim prijevodima Reda mise i Reda čitanja. Nastojali su da im jezik teče, a ponekad kad im se je za to pružila zgodna, iskoristili su i pjesničke forme stiha, stroka i strofe. Međutim, uza sve to može se reći da je većina ovih tekstova, posebno biblijskih pjesama (psalama) neprikladna da bi joj se mogli dati prikladni pučki napjevi.

Crkva naime zahtijeva da u svakom obredu vjernici aktivno sudjeluju, bar djelomično, ne samo zajedničkim molenjem, nego i pjevanjem svetih tekstova. Stoga je za zajedničko sudjelovanje vjernika pjevanjem potrebno prirediti napjeve. Ovi napjevi, namijenjeni za puk, imaju svoju posebnu glazbenu formu koja je točno određena glazbeno estetskim principima kako i ostale glazbene forme. Zna se, dakle, kakva s glazbene strane treba izgledati jedna skladba namijenjena puku. Da se može ostvariti takva glazbena forma, potrebno je da se najprije ostvari literalna forma koju zahtijeva skladba namijenjena puku. Ta literalna forma, jer se radi o pučkoj umjetnosti, treba i u prijevodima slijediti više pučki izražaj nego

umjetni. Prevodioci Reda mise i Reda čitanja više su slijedili ovaj drugi izražaj što će glazbenicima u sastavljanju pučkih napjeva činiti nepremostive poteškoće. Ovo se odnosi u cjelini na sav prijevod, ali na poseban način na prijevod biblijskih pjesama. Novi Red mise predviđa da psalam pjeva solist ili zbor, a pripjev zajednica vjernika. Da se ostvari ovo dijaloško pjevanje u crkvi, potrebno je uglazbiti pripjev lakšom melodijom, a za sve stihove psalma pronaći isti napjev. Obzirom na pripjeve, čini se, da i onako kako su prevedeni u Redu čitanja glazbenicima ne bi predstavljalo teškoću pronaći za njih glazbu. Treba ipak istaći da bi bilo bolje da su prevodioci nastojali slijediti duh narodne pjesme jer su narodni literalni izražaj i pučka melodija međusobno povezani i tvore skladnu literalno glazbenu formu koju ne može tako lako sačinjavati umjetna pjesnička forma i pučki napjev. Tako npr. tekst pripjeva

»U dom ćemo gospodnji radosni ići«

Ljepše bi pučki zvučao

»U dom ćemo gospodnji ići radosni«

U prvom slučaju u posljednjem stihu je obrazac safine strofe, a u drugom narodni peterac (2+3). Skladatelju ne će u prvom slučaju poći za rukom napraviti završnu kadencu na riječ ići u kojoj bi se slagali govorni i glazbeni naglasak. Za ostvarenje kadence na riječ — ići — trebat će skladatelju u svrhu smirivanja na slog i staviti melizmatički slijed, možda od tri ritmičke jedinice, ta-a-a iz čega će proizići duljina sloga i-i-i-ći. Takav naglasak sa dugim slogom neprirodan je i smetat će muzikalno uho. U drugom slučaju, gdje je redosljed teksta postavljen u narodnom petercu, skladatelj ne će imati posebnih poteškoća. Vrlo će lako složiti govorni naglasak sa glazbenim. Moći će ritmički postaviti npr. Ta, ta, ta, ta. Ta-a-a, za ovakav raspjehaj »ići radosni« učinit će melodiju pjevnom i pokretljivom. Skladateljima će u zavzima predstavljati ne malu teškoću i mnoge višesložne riječi koje u običnom govoru imaju primarni i sekundarni naglasak. U pučkoj skladbi ponekad je teško istaći prioritet primarnog naglasaka nad sekundarnim jer se u pučkom pjevanju svi slogovi redovito pjevaju istom jakošću. Ako skladatelju uspije primarni govorni naglasak postaviti pod ritmičko uporište (arzu) sekundarni na ritmički slijed (tezu), onda ne će biti poteškoća. Međutim, u višesložnim riječima to je veoma teško postaviti jer red primarnih i sekundarnih naglasaka nije kod svih riječi jednako postavljen već varira. U tim slučajevima skladatelju ne preostaje nego da odstupa od prvotno zasnovane mjere čime će sigurno skladba izgubiti na ritmičkoj pravilnosti. Posebno teškoću čini riječ — Gospodine — osobito ako je na početku skladbe jer uključuje u sebe anakruzu. Muzikalnija, ljepša, gotovo ritmički savršena je riječ Gospode. Svi bi crkveni skladatelji, kad bi im se dalo na izbor, jednoglasno dali prednost riječi Gospode nad Gospodine. Ona podnosi svaku vrstu ritma kao npr. ta-ta-ta, ili ta — ta-a. Ta-efe-ta i koju bilo drugo formu. A s rječju — Gospodine — vezani ste gotovo jedino na uzmah što je strano našoj pučkoj glazbi. Bilo bi zaista potrebno da se jedanput javno iznesu razlozi pro i contra zašto se ova glazbeno savršena riječ izbacuje iz bogoslužja, koju narod upotrebljava i u narodnom blagu je zastupljena više nego riječ — Gospodine. Radi istih razloga trebalo bi prednost dati serafima i kerubima nad serafinima i kerubinima.

Najneuspjeliji s glazbene strane je prijevod psalama. Psalam, obzirom na klasičnu liturgijsko-glazbenu formu, dijeli se na dva recitativna dijela od kojih i prvi i drugi završava kadencom. Čini se da ova klasična psalmodijska forma odgovara zamisli i novog Reda mise i da bi se trebalo baš nje držati u skladanju novih melodija za psalme. Psalam je u literalnom obliku sličan našim narodnim pjesmama u kojima se više stihova pjeva na istu melodiju, on je dakle strofičan. Stoga je dovoljno uglazbiti jedan stih psalma

a po njemu bi trebalo pjevati ostale stihove. Ali da se to može ostvariti potrebno je da svi stihovi imaju jednako slogova. Minimum, koji bi glazbenik tražio, jest da stihovi budu ritmički identični u zadnjih 5 ili 6 slogova da bi se melodijska kadenca napravljena na ritam prvog stiha mogla primijeniti i na sve ostale stihove. Ako analiziramo bilo koji psalam u novom Redu čitanja, uočiti ćemo bez teškoće da se prevodioci nijesu pridržavali nikakve ritmičke pravilnosti. Te tako u jednoj kadenci imate trohej u drugoj daktil ili drugu stopu stranu našem narodnom izrazu. Skladatelju ne preostaje nego da dopusti krivi naglasak ili da se ostavi čorava posla.

Možda će netko primijetiti da je ovakovo izlaganje pomalo pristrano i kao primjer u prilog svojoj tvrdnji navesti psalme iz obreda sprovoda. Prosječno naobražen čovjek jedva će primijetiti da u tim psalmima ima mnogo mjesta gdje je melodijski naglasak iskvario govorni, jer prevodioci nijesu pazili da bar u središnjim i završnim kadicama sačuvaju ritmiku narodnog izraza. U sličnu pogrešku upali su i prevodioci novog latinskog psalterija što ga je prije petnaestak godina Kongregacija obreda odobrila i uvrstila u svećenički časoslov. Međutim, taj prijevod nije ušao u neumatske gregorijanske kodekse jer prevodioci nijesu vodili računa o ritmici teksta na temelju koje su iznikle gregorijanske melodije. Latinski jezik poznaje u psalmodiji i sekundarne naglaske. Ali za latinski tekst oni predstavljaju iznimku. Međutim, u prijevodu psalma Reda čitanja sekundarni naglasci bi trebali predstavljati pravilo. Dok nas psalmodija Rimskog obrednika sprovoda donedle može i zadovoljiti, to se nikako ne može reći za psalmodiju u zbirci Izabrani psalmi što su je 1963. izdale sestre Naše Gospe iz Zagreba upotrijebivši prijevod iz »Officium divinum parvum« što ga je 1955. izdao beogradski Ordinarijat. Za pjevanje bio bi najidealniji prijevod psalama u stihovima kako su to učinili u nekim psalmima naši renesansni pjesnici Marulić, Gundulić i drugi. Ako već ne možemo dobiti takav prijevod, onda bi se trebalo odlučiti za Sovičeve psalme u stihu u kojima je redovito sačuvana narodna ritmika u središnjim i završnim kadicama. Skladateljima treba baš takav prijevod jer su inače primorani psalmodiju skladati ne kao strofičnu već prokomponiranu glazbenu formu. U takvoj prokomponiranoj formi nemoguće je zadržati narodni glazbeni izraz.

Psalmi, obzirom na literarnu formu, pripadaju pjesničkom izrazu i treba ih u tom istom izrazu prevesti. Ne čini li se tako u prijevodima pjesništva svjetovnog područja. Pjesničke forme sa stranih jezika redovito prevode pjesnici i to u stihu sačuvajući i sami poetski rod strofe. S toga tim putem u budućnosti treba neminovno krenuti. Treba imati na umu da će nam sadašnji prijevod liturgijskih tekstova biti omiljeniji, i da će se u bogoslužju to dulje zadržati što njegova pjesnička forma bude pravilnija a jezik melodijsniji i sonorniji.

Povijest hrvatske pučke popijevke nam pokazuje da su jedino bili vitalni i do nas doprli stari tekstovi koji su se uspjeli ogrnuti plaštem zanosnih melodija. Baš radi napjeva njihove riječi premda su možda i zastarjele primamo kao svoje. Na taj način stari tekstovi ostaju svojina stoljeća i današnjice. Ako prevodioci novih hrvatskih liturgijskih tekstova omoguće glazbenicima (na temelju iznesenih načela) da njihove tekstove nadahnu istinskom pučkom glazbom, sigurno će naša koncilska liturgijsko-glazbena obnova doživjeti potpuni uspjeh. Njihovi tekstovi bi u tom slučaju vječno živjeli u hrvatskom narodu a i oni s njima.

***

Kao primjer kakav bi trebao biti prijevod psalma namijenjen pjevanju donosimo Gundulićev prije-

vod psalma 129 i Sovičev prijevod psalma 109. Prvi prijevod bi omogućio i puku pjevati psalmodiju na način pučke popijevke. Ovako bi trebalo prevesti psalmodiju ulaznih misnih pjesama. Drugi primjer bi omogućio strofično pjevanje psalama solisti, zboru a možda i puku.

IVAN GUNDULIĆ

»De profundis clamavi ad te Domine«. Ps. 129.

Iz dubine srca moga
vapih, višnji Bože, tebi:
višnji Bože, vapaj s nebi!
ti usliši sluge tvoga.

Neka uši svete tvoje,
priklonjene budu čuti
s groznijem plačom glas ganuti
od molitve smjerne moje.

Ako uzgledaš, Gospodine,
na nepravde svekolike,
tko da čiča zloće prike
na tvom sudu ne pogine.

Tim čič ove običaji
i zakona tve milosti,
ja sam vazda ufo dosti
steć, što kajnim tva riječ praji.

Uzdala se ma duša je
u riječ božju nad sva ina,
u miloga Gospodina
duša moja ufala je.

Od jutrenje straže o zori,
dokli tminu noć donese,
krepko Izrael ufaće se
u Višnjega, ki ga stvori.

I pred blazijem Gospodinom
milosrdje svedj stanuje
i otkupljenje prid njim tu je
s neizmernom veličinom.

On će svoga Izraela
dobrostitivo otkupiti
od nepravda, kih na sviti
sada ga je uza spela.

Slava Ocu, Sinu dika,
čas svetomu Duhu buđi,
ko je ot prije bilo svuđi,
sad i vazda i u vik vika.

ANTUN SOVIĆ (PS. 109)

Reče Gospod mome Gospodu: posadi se sa moje
desnice,

Dok ne metnem tvoje dušmane za podnožje
tvojim nogama.

Sjajno žezlo veličanstva Tvog sa Siona Gospod
šalje Ti:

Vladaj posred svojih dušmana Tvoj je narod
u dan rata Tvog

Spreman na boj svetom sjajnošću, kao rosa
s krila zorina

U tebi su mladi ratnici. Zakleo se (Gospod)
te se ne kaje:

Do vijeka si Njegov svećenik po uredbi
Malki-Sedeka.

Gospod Ti je s Tvoje desnice u dan gnjeva
On će suđiti;

Suđiti On će puke poganske i sve redom zemske
careve:

Napunit će zemlju truplima satr glave svim
dušmanima,

Na svom putu pit će s potoka i ponosno glavu
dizati.